

УДК 658: 338.45

Метеленко Н.Г.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ГОСПОДАРСЬКОГО МЕХАНІЗМУ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Досліджено трансформацію відносин власності в Україні шляхом приватизації та роздержавлення майна, встановлено тенденції змін форм власності у розрізі організаційно-правових форм господарювання, що дозволило встановити вплив трансформаційних процесів на економічне зростання та ефективність суспільного виробництва та з'ясувати передумови формування внутрішнього господарського механізму ефективного функціонування промислових підприємств.

Transformation of relations of the property in Ukraine by privatization and privatization of property is researched, tendencies of changes of patterns of ownership in a section of organizational-legal forms of managing which has allowed to establish influence of the transformation processes on economic growth and efficiency of a social production and to find out preconditions of formation of an internal economic mechanism of effective functioning of the industrial enterprises are established.

Організація внутрішнього механізму господарювання залежить від виду підприємства та обумовлена станом розвитку економічної системи під якою розуміють „...сукупність організованих елементів, підсистеми виробництва, обміну, споживання і регулювання та зв'язків між ними, об'єднаних спільною метою” [1]. Сучасна російська дослідниця Т.Юр'єва стверджує, що „... визначальними елементами будь-якої економічної системи є такі сфери діяльності, як виробництво, розподіл, обмін і споживання” [2]. На нашу думку це є не досить повне та обґрунтоване ствердження тому, що у широкому розумінні економічна система розглядається як система забезпечення відтворювального процесу, який дійсно знаходить свою реалізацію у сфері виробництва матеріальних благ, однак усі сфери діяльності (виробництво, розподіл, обмін і споживання) є послідовними стадіями суспільного відтворювального процесу, які не можуть бути відокремлені від механізмів, інститутів функціонування, розвитку і регулювання будь-якої економічної системи.

Якщо вдатись до більшої деталізації і, враховуючи відтворювальний процес, економічна система суспільства являє собою складне системне утворення, яке пронизує усі сфери життєдіяльності суспільства; це утворення поєднує фактори виробництва та враховує панівні цінності, відповідно до форм власності забезпечує створення матеріальних і духовних благ, завдяки чому забезпечується самовідтворення суспільства. Усі ці складові є елементами структури економічної системи. Одним з таких елементів виступає суспільне виробництво, яке доцільно розглядати як окрему систему для того, щоб виділити її елементарні складові, зв'язки між ними та спільну мету існування такої системи. Важливим є визначення впливу існуючих форм власності, які супроводжують діяльність виробничих промислових підприємств, які і є основними складовими суспільного виробництва. Ми вважаємо, що у даному дослідженні необхідно застосувати системний підхід до розкриття процесу трансформації відносин власності, спираючись на всебічний і деталізований аналіз реформування відносин власності та визначення впливу цих процесів на внутрішній механізм господарювання промислового підприємства.

Суспільне виробництво – це сукупна організована діяльність людей із перетворювання речовин і сил природи з метою створення матеріальних і нематеріальних

благ, необхідних для їх існування та розвитку [3]. Трансформація відносин власності відіграє значну роль при формуванні та розвитку суспільного виробництва.

Починаючи з кінця 80-х років відбулися системні зміни щодо централізованого планового ведення господарства, які змусили економічну думку поглибити дослідження таких питань як лібералізація, стабілізація, приватизація, інтеграція економіки постсоціалістичних країн у світове господарство. Трансформація відносин власності – це основна ланка ринкових реформ у постсоціалістичних країнах. Ліквідація суспільної власності в таких її формах, як централізовано-державна і кооперативна, заміна їх приватною власністю стали інструментом боротьби прихильників реформ за зміну економічних основ суспільства у більшості держав.

Розглядаючи власність як об'єктивні відносини між людьми з приводу привласнення ними об'єктів власності й, насамперед, засобів виробництва, розрізняють два аспекти: матеріально-речовий, тобто ставлення людей до об'єктів власності; соціально-економічний, тобто відносини між людьми у зв'язку з привласненням ними об'єктів власності. Зумовлено це тим, що у практичній господарській діяльності тісно переплітаються стосунки між людьми з приводу об'єктів власності зі ставленням людей до самих об'єктів власності, їх використання з найбільшою вигодою для себе. Така вигода може бути досягнута лише тоді, коли суб'єкт господарювання має право розпоряджуватись об'єктом власності, користуватись результатами його діяльності. Тому, власність – це сукупність виробничих відносин між людьми з приводу привласнення ними об'єктів власності, в першу чергу, засобів виробництва, які породжують право володіння, користування й розпорядження цими об'єктами та результатами їх функціонування. У більш широкому розумінні власність – створення соціального середовища, в якому функціонує суспільне виробництво (суб'єкти господарювання).

Дослідження автора спрямоване на детальний розгляд процесу трансформації відносин власності в Україні. Процес розвитку відносин і форм власності зумовлений впливом на нього наступних чинників: поглиблення та ускладнення суспільного поділу праці на глобальному, національному та місцевому рівнях; розвиток продуктивних сил, технологій; удосконалення організації виробництва; прискорення науково-технічного прогресу; об'єктивні історичні фактори системної трансформації від однієї економічної системи до іншої, що дозволяє розмежувати різні типи економічних систем, а також розкрити ступінь ринкової трансформації постсоціалістичних країн. На сучасному етапі розвитку економічної системи в Україні ми спостерігаємо недостатню стійкість, неоптимальне співвідношення різних форм і видів власності.

Перетворення відносин власності шляхом її приватизації розглядається як ключовий момент системної трансформації. Так, приватизація 90-х років ХХ ст. стала характерною ознакою трансформаційних процесів у всіх постсоціалістичних країнах, у тому числі і в Україні. Проте, для цих країн, явище приватизації не є винятковою характеристикою, на певних етапах соціально-економічного розвитку приватизація досить широко практикується і в розвинутих ринкових економіках. Наша країна також використовує досвід функціонування змішаної економічної системи Заходу, яка характеризується тісними взаємозв'язками різних форм власності на засоби виробництва. Серед головних причин, що зумовили розгортання приватизаційного процесу у розвинутих країнах Заходу, можна визначити наступні: активізація інноваційних процесів; необхідність фінансування розвитку нових галузей; зниження податкового тиску на приватний сектор економіки; пошук шляхів вирішення проблеми бюджетного дефіциту; зниження економічної ефективності державних підприємств; розподіл бюджетних ресурсів між державними та приватними підприємствами тощо.

Сьогодні в Україні виділяють дві форми власності: державну та приватну, а також допускається існування змішаних форм власності, власності інших держав, власності міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав. Наказом № 40 від 26.02.2007 р. [4] Державний комітет з питань технічного регулювання та споживчої політики з 01.04.2007 р. скасував державний класифікатор України ДК 001:2004 „Класифікація форм власності” та затвердив зміни до державних класифікаторів України з наданням чинності з 01.06.2007 р. ДК 009:2005 „Класифікація видів економічної діяльності” та ДК 016-97 „Державний класифікатор продукції та послуг”. Тобто, сьогодні при реєстрації підприємств за Єдиними державним реєстром підприємств та організацій (далі ЄДРПОУ) підприємства не реєструються за формою власності, а класифікуються за видами економічної діяльності, за секторами економіки та організаційно-правовими формами господарювання.

Протягом 1997-2007 рр. відбулися наступні зміни у кількості та структурі суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання (табл. 1) [5]. Спостерігається стабільна тенденція росту кількості суб'єктів господарювання. Так, середньорічний темп росту обсягу склав 107,1%, кількість суб'єктів господарювання зростала у середньому на 51752 од. щорічно.

Разом з цим, відбувалась зміна структури суб'єктів господарювання. За результатами розрахунків табл. 1 ми бачимо, що зростає питома вага приватних підприємств. Якщо у 1997 році вона складала 18,13%, то вже на початок 2001-2007 рр. – приблизно 23%. На початок 2007 року питома вага державних підприємств знизилась до 0,65%, тоді як на початок 1997 р. вона складала 2,3%, тобто у 3,5 р. Питома вага комунальних підприємств у загальній кількості практично не змінилась і склала на 01.01.2007 р. 1,99% проти 2,01% на 01.01.1997 р. Загальна ж кількість комунальних підприємств протягом цього періоду зросла з 12373 до 22523 од.

Не суттєві зміни відбулися у кількості суб'єктів господарювання у формі акціонерних товариств. Так, їх кількість на початок 1997 р. складала 30922 од., а на початок 2007 р. – 33074 од., однак питома вага у загальній кількості знизилась з 5,02% до 2,92% за той же період.

Значну питому вагу серед суб'єктів господарювання досліджуваних автором організаційно-правових форм займають товариства з обмеженою відповідальністю, кількість яких зросла з 147738 од. на початок 1997 р. до 351750 од. на початок 2007 р., тобто у 2,4 р. Також ці підприємства складають на 01.01.2007 р. 31,04% від загальної кількості суб'єктів за ЄДРПОУ.

Таким чином, на 01.01.2007 р. 53,85% у структурі суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання складають підприємства приватної власності та товариства з обмеженою відповідальністю [5, с.83]. Значну питому вагу у структурі суб'єктів господарювання займають також фермерські господарства, колективні підприємства (чинним законодавством не передбачається створення та державна реєстрація нових підприємств з такою організаційно-правовою формою), кооперативи, філії, організації державної та комунальної власності, створення яких активізувалось у 2005 р. Ми бачимо, що у структурі суб'єктів господарювання домінують підприємства, які відносяться до ринкового сектору економіки, що свідчить про еволюційні перетворення вітчизняної економічної системи у напрямку ринкової, про якісні зрушення суспільного устрою у напрямку розвитку ринкових засад, тобто подолання відокремлення безпосереднього виробника (робітника) від засобів виробництва і його результатів. Існування комбінованих форм власності (асоціації, корпорації, консорціуми, концерни та інші об'єднання), які на 01.01.2007 р. нараховують 6050 од. [5], свідчить про

впровадження у функціонування економічної системи України досвіду розвинутих країн Заходу.

Особливістю різноманітних об'єднань підприємств є організаційно-правовий аспект, який забезпечує, з одного боку, більш ефективне функціонування виробництва за рахунок об'єднання різних форм власності, а з іншого боку, кожний учасник об'єднання делегує органу управління такий обсяг своїх повноважень, який не спричиняє втрати основних властивостей притаманної йому форми власності. Особливістю підприємств з обмеженою відповідальністю є організаційно-правовий аспект, який визначає, що учасники несуть відповідальність за своїми обов'язками тільки своїм майном, а також якщо вони повністю сплатили свої внески, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх внесків. Таким чином, у межах певної організаційно-правової форми господарювання суб'єкти різних форм власності прагнуть до обмеження сфери відповідальності у рамках чинного законодавства та збереження майна шляхом мінімізації ризиків господарської діяльності. На початок 2007 року частка об'єктів недержавних форм власності в країні по кількості становила більше 90% [5]. Така структура суб'єктів господарювання за організаційно-правовими формами та за формами власності свідчить про ринковий тип економічної системи в Україні, а саме тип змішаної ринкової економіки [6].

Трансформація відносин власності в Україні відбувалась у наступній послідовності. У складі СРСР Українська республіка була найбільш розвинутою за рахунок міцного виробничого та аграрного потенціалу, але специфіка централізованого перерозподілу матеріальних ресурсів, фонду оплати праці, інвестиційних фондів не враховувала переваг республіки щодо формування валового продукту, тому національні інтереси республіки нехтувались протягом тривалого періоду. Відомо, що Українська республіка у складі СРСР виступала як паливна, енергетична та металургійна база Радянського Союзу, у якій перевагу мали галузі ресурсоємного важкого та сільськогосподарського машинобудування, які були розраховані на потреби

інших регіонів СРСР. Переважання у промисловості України галузей з високоємним, енергоємним виробництвом та їх екстенсивний розвиток поряд з використанням фізично та морально застарілого устаткування супроводжувалось високим рівнем експлуатації природних ресурсів, поряд з цим природоохоронні заходи практично не проводились. До 1990 року рівень фізичного зносу основних фондів у республіці досягнув більше 40% їх сумарної вартості. Структура промислового виробництва була орієнтована на розвиток галузей важкої промисловості, а значна частина продукції цих галузей спрямовувалась за межі Української республіки. Слід також відзначити, що структура народного господарства республіки не була орієнтована на соціальну сферу.

Таким чином, у економічній системі Української республіки у складі СРСР спостерігались диспропорції між її структурними елементами „виробництво – розподіл – обмін – споживання”, що було обумовлено, поряд з іншими факторами, наявністю суспільної власності, яка супроводжувала побудову соціалізму і характеризувалась спільним привласненням засобів виробництва та виробленого продукту.

Негативний вплив такої диспропорції як для Української республіки, так і для інших республік колишнього СРСР, посилювався за рахунок підміни суспільної власності державною, унаслідок чого право розпорядження народною власністю перейшло до державного бюрократичного апарату.

Таблиця 1

Динаміка та структура суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання (вибірково)

Найменування організаційно-правової форми господарювання (тенденція зміни) / період (на початок року)	1997	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
<i>Всього</i>	615686	834886	889330	935578	981054	1023396	1070705	1133200
<i>Динаміка кількості</i>		+219200	+54444	+46248	+45476	+42342	+47309	+62495
Темп росту, %		135,60	106,52	105,20	104,86	104,32	104,62	105,84
<i>Приватні підприємства (ПП)</i>	111644	192168	206144	217780	229335	237980	248211	258536
Темп росту, %		172,13	107,27	105,64	105,31	103,77	104,30	104,16
Питома вага у загальній кількості	18,13	23,02	23,18	23,28	23,38	23,25	23,18	22,81
<i>Державні підприємства (ДП)</i>	14158	9965	9307	8469	8020	7752	7562	7359
Темп росту, %		70,38	93,40	91,00	94,70	96,66	97,55	97,32
Питома вага у загальній кількості	2,30	1,19	1,05	0,91	0,82	0,76	0,71	0,65
<i>Комунальні підприємства (КП)</i>	12373	13713	14558	22469	23598	23580	23127	22523
Темп росту, %		110,83	106,16	154,34	105,02	99,92	98,08	97,39
Питома вага у загальній кількості	2,01	1,64	1,64	2,40	2,41	2,30	2,16	1,99
<i>Іноземні підприємства (ІП)</i>	1171	2446	2392	2326	2285	2317	2315	2347
Темп росту, %		208,88	97,79	97,24	98,24	101,40	99,91	101,38
Питома вага у загальній кількості	0,19	0,29	0,27	0,25	0,23	0,23	0,22	0,21
<i>Акціонерні товариства (АТ)</i>	30922	34942	35134	35016	34662	34571	33976	33084
Темп росту, %		113,00	100,55	99,66	98,99	99,74	98,28	97,37
Питома вага у загальній кількості	5,02	4,19	3,95	3,74	3,53	3,38	3,17	2,92
<i>Товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ)</i>	147738	221905	241799	261212	281105	302942	325925	351750
Темп росту, %		150,20	108,97	108,03	107,62	107,77	107,59	107,92
Питома вага у загальній кількості	24,00	26,58	27,19	27,92	28,65	29,60	30,44	31,04

Виробники ж поступово втрачали зв'язок з цією власністю, з часом працівник був відокремлений від засобів виробництва і результатів праці. Такі процеси в економіці привели до негативних наслідків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, а саме: відчуження трудівників від власності; пріоритетність відомчих та індивідуальних інтересів над загальнонародними; надмірне державне регулювання економіки та обмеження ринкового механізму, що у результаті підірвало стимули до високопродуктивної праці, породжувало неефективне використання загальнодержавних коштів та негативно вплинуло на темпи економічного зростання.

В Українській республіці зниження темпів економічного зростання наприкінці 80-х років було обумовлено також екстенсивним розвитком виробництва, відсутністю необхідного оновлення основних фондів, що супроводжувалось відсутністю індивідуального підходу до фінансування розвитку республік у складі СРСР.

Ринкова трансформація економіки передбачає насамперед реформування відносин власності, де головна роль належить формуванню інституту приватної власності. Пошук шляхів трансформації державної власності до різних форм приватної власності дав змогу розвитку цивілізованого способу перерозподілу власності – приватизації. Приватизація в Україні – це передача державою прав власності на засоби виробництва, майна трудовим колективам або приватним особам, групам осіб; це процес придбання у власність за плату чи безкоштовно усіх або частини акцій (паїв) акціонерних, інших господарських товариств, а також підприємств, заснованих на змішаній або колективній власності [7]. Першочерговій приватизації підлягали об'єкти державної власності, які найбільше впливали на розвиток споживчого ринку, а також ті, що стримували процес фінансової стабілізації, гальмували економічний розвиток України, формування її ринкової економіки.

На початку 90-х років процес приватизації просувався досить повільними темпами. Так, на кінець 1992 року було приватизовано лише 1% об'єктів, з обсягу тих, що підлягали приватизації. Питома вага вартості основних фондів, що знаходились у власності держави, у обсязі усіх основних фондів України, знизилась з 81,3% у 1990 р. до 79,3% у 1991 р., 73,2% у 1992 р. та 70% у 1993 р. Ступінь зносу основних фондів у промисловості на кінець 1997 р. складав 47,8%. Таким чином, у 90-х роках країна мала потребу у розробці такої політики, яка прискорила б процес приватизації з метою активізації цієї важливої складової системної економічної реформи.

У контексті реалізації процесу трансформації власності в Україні у 1991 році для здійснення державної політики у сфері приватизації майна був створений Фонд державного майна України (ФДМУ), цілі і завдання якого поступово змінювались разом з розвитком процесів роздержавлення і приватизації у країні. Під роздержавленням власності розуміють перетворення державних підприємств у підприємства, засновані на інших, недержавних формах власності [7]. Поняття роздержавлення є більш широким та включає різноманітність майнових відносин, що виникають у процесі переходу підприємств з однієї форми власності до іншої. Як роздержавлення, так і приватизація здійснюються на основі наступних принципів: законності; державного контролю; пріоритетного права громадян України на придбання державного майна; наявності пільг на придбання державного майна членами трудових колективів тих підприємств, що у даний період часу підлягають приватизації згідно з діючим законодавством; дотримання антимонопольного законодавства; створення умов, сприятливих для залучення інвестиційних ресурсів в економіку України тощо. Взагалі, процес роздержавлення власності у період трансформації економічної системи при переході до ринкових відносин

господарювання націлений на підвищення ефективності виробництва і активізацію інвестиційної діяльності приватизованих підприємств.

Починаючи з 1992 року, можна виділити три етапи процесу приватизації. Протягом 1993-1995 рр. превалювала змішана грошово-сертифікатна форма привласнення державного майна. Саме на цьому етапі реалізовувався принцип безоплатної передачі частки державного майна кожному громадянину України за приватизаційні папери (сертифікати). З 14 тис. підприємств близько 10,5 тис. було приватизовано шляхом оренди з правом подальшого викупу [9]. У Концепції роздержавлення та приватизації підприємств, землі і житлового фонду, яка була прийнята Верховною Радою України у жовтні 1991 р., на противагу зарубіжного досвіду приватизації, вітчизняне законодавство розглядало викуп орендованого майна як один з можливих способів приватизації. Але абсолютна більшість громадян країни не мала змогу брати участь у здійснюваних заходах з причини недостатності заощаджень, це обмежувало ніби то пріоритетні права усіх громадян щодо придбання державного майна, тобто порушувався один з принципів приватизації. Також, застосування такого способу приватизації означало неможливість використання приватизаційних майнових сертифікатів громадянами, які не були зайняті у сфері матеріального виробництва й обслуговування.

Другий етап приватизації датується 1996-1999 рр. На цьому етапі, створена у 1995 р. Національна мережа центрів сертифікатних аукціонів, дала змогу кожному громадянину України безпосередньо або за допомогою фінансових посередників взяти участь у процесі приватизації. За період сертифікатної приватизації населення одержало понад 45,7 млн. сертифікатів, а вклало у придбання акцій понад 43 млн. Але частка більшості громадян у приватизації майна підприємств шляхом сертифікатної приватизації була мізерною. Формування колективної форми власності дозволило показати, що, не дивлячись на незначну долю вкладу у майно підприємства, кожний член трудового колективу має певне відношення до засобів виробництва та його результатів, тобто приймає участь в управлінні підприємством.

Третій етап приватизації розпочався у 2000 р., він характеризувався наступними особливостями: удосконалено Державну програму приватизації, що забезпечує певну стабільність процесу; виставляються на продаж контрольні пакети акцій стратегічних підприємств, що здійснюється з метою зростання доходів державного бюджету з використанням вимог чинного законодавства та з урахуванням міжнародних стандартів проведення конкурентних торгів; при здійсненні приватизаційних заходів враховуються конкретні характеристики кожного підприємства (показники фінансового-економічного стану, ринкова вартість, значення для національної безпеки тощо). Згідно Державної програми приватизації 2000-2002 рр., основними її напрямками були сприяння структурній перебудові економіки України; створення конкурентного середовища; пошук ефективного власника; упровадження процедур індивідуального підходу до продажу стратегічно важливих підприємств; забезпечення механізму поповнення державного і місцевих бюджетів тощо. Вирішення цих завдань залишається актуальним і сьогодні.

Ще на початок 2004 р. згідно ЄДРПОУ в Україні існували наступні форми власності: державна, комунальна, приватна, колективна (власність господарських товариств, кооперативна тощо), власність міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав, змішані форми власності. Сьогодні ж, як зазначалось вище, виділяють дві форми власності: державну та приватну, а також допускається існування змішаних форм власності, власності інших держав, власності міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав.

У результаті трансформаційних процесів в економіці України, починаючи з 1991 р. і до теперішнього часу, спостерігається динамізм у розвитку відносин власності, а саме, консолідація форм власності з одночасним поширенням змішаних і комбінованих форм власності, що дозволяє більш повно взаємодіяти та доповнювати одні одну, знаходити свою частку ринку для ефективного функціонування і максимальної реалізації своїх можливостей. Саме завдяки останньому забезпечується конкуренція і ефективне функціонування економіки в цілому. Процес поширення змішаних і комбінованих форм власності супроводжується формуванням об'єднань підприємств, створюються асоційовані форми власності трудових колективів.

Так, господарська асоціація – договірні об'єднання підприємств, створені з метою постійної координації господарської діяльності. Вона не має права втручатись у виробничу і комерційну діяльність будь-кого з її учасників, керівництво здійснюється радою засновників [7]. Галузева та міжгалузева асоціація дозволяє підвищити рівень ділового співробітництва об'єднань, підприємств та організацій шляхом здійснення пошуку потенційних партнерів, вивчення ринку, надання практичної допомоги з питань управління тощо. Усі ці заходи сприяють підвищенню ефективності виробництва. Розширення форм та об'єктів міжнародної власності сприяє поглибленню міжнародного поділу праці і посиленню економічних зв'язків між країнами.

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що основним недоліком командно-адміністративної економічної системи щодо відносин власності є відокремлення робітників від права власності на засоби виробництва та права користування й розпорядження результатами їх функціонування, що негативно вплинуло на продуктивність праці та темпи економічного зростання. Трансформація економічної системи України та формування змішаної ринкової економіки супроводжується трансформацією відносин власності, тобто процесами приватизації та роздержавлення. У результаті спостерігається подальший розвиток форми товарного виробництва, що є основою розвитку ринкової економіки.

Ефективність трансформаційних процесів доцільно оцінити двома способами: шляхом вимірювання абсолютного приросту обсягів валового внутрішнього продукту (ладі ВВП) та ефективністю суспільного виробництва. За даними Державного комітету статистики України [5], починаючи з 2000 року до теперішнього часу спостерігається зростання ВВП. Досліджуючи вплив макроекономічних процесів на формування внутрішнього механізму господарювання промислових підприємств шляхом трансформаційних процесів у відносинах власності, доцільно більш детально зупинитись на зв'язку між такими показниками, як валова додана вартість (далі ВДВ), оплата праці найманих працівників, кількість найманих працівників за видами економічної діяльності та встановити тенденції їх змін в умовах трансформації форм власності (табл. 2).

У добувній промисловості темп росту валового внутрішнього продукту зростає до 2005 року включено (143,31%), у 2006 році спостерігається його зниження до 115,57%, тобто уповільнення процесу нарощування обсягів виробництва за вирахуванням проміжного споживання. Одночасно у 2005 році питома вага оплати праці у ВДВ знизилась на 5,26%-х пункти, а темп її росту у 2006 році навіть нижче за темп росту у 2001 році, що негативно впливає на економічні показники використання персоналу за рахунок зниження впливу мотиваційного фактору. Аналогічна тенденція змін ВДВ спостерігається у переробній промисловості, однак за цим видом економічної діяльності питома вага оплати праці у ВДВ в 2006 році склала 38,27%, що на 19,07%-х пункти нижче за рівень показника у 2001 році.

Темп росту оплати праці найбільш високий у 2004 році (136,47%), а у 2006 році він складає всього 68,38%. У економічній діяльності щодо виробництва та розподілення електроенергії, газу та води темп росту ВДВ у 2004 році спостерігається зниження темпу росту обсягу ВДВ, але на 19,92%-х пункти проти 2003 року зросла питома вага оплати праці у ВДВ, темп її росту склав 141,99%.

Таблиця 2

Динаміка ВДВ, кількості та оплати праці найманих працівників за видами економічної діяльності

Вид економічної діяльності (вибірково)	2001	2002	2003	2004	2005	2006
<i>1. Добувна промисловість:</i>						
ВДВ, млн.грн.	8513	10016	10854	12518	17939	20732
Темп росту, %		117,66	108,37	115,33	143,31	115,57
Оплата праці, млн.грн.	5088	6350	6972	9541	12729	15019
Питома вага у ВДВ, %	59,77	63,40	64,23	76,22	70,96	72,44
Темп росту, %		124,80	109,80	136,85	133,41	117,99
<i>2. Переробна промисловість:</i>						
ВДВ, млн.грн.	35592	40386	49702	64124	86863	96293
Темп росту, %		113,47	123,07	129,02	135,46	110,86
Оплата праці, млн.грн.	20407	23461	30414	41507	53891	36853
Питома вага у ВДВ, %	57,34	58,09	61,19	64,73	62,04	38,27
Темп росту, %		114,97	129,64	136,47	129,84	68,38
<i>3. Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води</i>						
ВДВ, млн.грн.	11232	11425	12270	12423	15169	20085
Темп росту, %		101,72	107,40	101,25	122,10	132,41
Оплата праці, млн.грн.	4186	5252	6073	8623	9160	12324
Питома вага у ВДВ, %	37,27	45,97	49,49	69,41	60,39	61,36
Темп росту		125,47	115,63	141,99	106,23	134,54
<i>4. ВВП (у ринкових цінах)</i>						
ВДВ, млн. грн.	204190	225810	267344	345113	441452	537667
Темп росту, %		110,59	118,39	129,09	127,92	121,80
Оплата праці, млн.грн.	86440	103117	122188	157450	216600	265436
Питома вага у ВДВ, %	42,33	45,67	45,70	45,62	49,07	49,37
Темп росту, %		119,29	118,49	128,86	137,57	122,55
<i>5. Кількість найманих працівників, тис.</i>						
Темп росту, %		96,82	96,82	98,03	99,74	100,47
У тому числі у промисловості, тис.	4254	4074,9	3939,5	3897,2	3878	3808,9
Темп росту, %		95,79	96,68	98,93	99,51	98,22
ЕСВ (по Україні в цілому)	13,36	15,26	18,66	24,58	31,52	38,21

Така ситуація пояснюється, зокрема, протилежною дією двох факторів: фактору обсягу та цінового фактору, який обумовлений дією інфляційного фактору. Індекс цін виробників даного виду економічної діяльності у 2004 році складає 113% проти 101,9 у 2003 р. (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка індексів цін виробників за видами діяльності (вибірково)

У 2005-2006 рр. темп росту обсягу ВДВ складає 122,10% та 132,41% відповідно, проте у 2005 році темп росту оплати праці усього 106,23%, у 2006 році він зростає до 134,54%, але це нижче за темп росту 2004 року. Індекс же цін виробників у 2006 році досягнув 123,4%, тобто найвищий серед досліджуваних видів економічної діяльності. Ми бачимо, що при зростанні обсягу ВДВ знижується рівень оплати праці найманих працівників.

У цілому ж по Україні у 2006 році спостерігається зниження темпів економічного зростання проти 2005 року, але підвищення абсолютної суми ВДВ має місце і складає 96215 млн.грн.; поряд з цим ми констатуємо зростання коштів на оплату праці на 48836 млн.грн. поряд зі зниженням темпу її росту на 15,02%-х пункти проти 2005 року. Індекс реальної заробітної плати найманих працівників у 2006 році склав 118,3%, що нижче за індекс показника у 2001 році [7].

Ефективність суспільного виробництва пропонується розраховувати шляхом визначення обсягу валової доданої вартості, що припадає на одного найманого працівника:

$$ECB = \frac{ВДВ}{КНП}, \tag{1}$$

де ECB – ефективність суспільного виробництва;

ВДВ – валова додана вартість, млн.грн.;

КНП – кількість найманих працівників, тис.

Результати розрахунку представлено у табл. 1, що свідчить про зростання ефективності суспільного виробництва, тобто зростання продуктивності праці. Враховуючи той факт, що кількість найманих працівників останні три роки (2004-2006 рр.) практично не змінювалась, можна стверджувати, що більш інтенсивне використання праці робітників з метою підвищення ВДВ супроводжується одночасним зниженням їх реальних доходів. Таким чином, трансформація форм власності в умовах змішаної ринкової економіки супроводжується інтенсифікацією використання праці робітників, що позитивно впливає на економічне зростання, але у майбутньому може привести до негативних наслідків за умов відсутності дійової системи мотивації праці робітників

шляхом забезпечення їх активної участі у розподілі результатів функціонування засобів виробництва.

Сьогодні в Україні необхідним є створення такого ринкового середовища, функціонування якого буде запорукою ефективного суспільного виробництва. Тільки ті робітники, які почувають себе захищеними у будь-який період часу (працездатний або непрацездатний), здатні забезпечувати економічну ефективність у довгостроковому періоді. Тобто, важливим є, за умов превалювання приватної форми власності, встановлення оптимального співвідношення між соціальною та економічною компонентами ринкового середовища. До речі, між економічною та соціальною ефективністю виробництва існує тісний взаємозв'язок, а саме економічна ефективність є матеріальною основою вирішення соціальних проблем; соціальний же розвиток суспільства суттєво впливає на підвищення ефективності суспільного виробництва. На мікрорівні ці завдання можуть бути вирішені тільки за рахунок формування внутрішнього господарського механізму ефективного функціонування промислових підприємств, адекватного ринковій економіці. Однією з передумов формування такого механізму є встановлення ринкових принципів, які обумовлюють побудову такого механізму у сучасних умовах господарювання.

Література:

1. Башнянин Г.І, Копич І.М., Шевчик Б.М. Економічні системи: проблеми структуризації і типологізації. – Львів: Коопосвіта, 1999. – 220 с.
2. Юрьєва Т.В. Социальная рыночная экономика. Учебник для вузов. – М.: Русская деловая литература, 1999. – С.30.
3. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д.Базилевича. – К.: Знання – Прес, 2007. – 719 с.
4. Наказ Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики №40 від 26.02.2007 р. „Про затвердження національних стандартів, змін до національних стандартів, змін до державних класифікаторів України, скасування нормативних документів та державного класифікатора України”.
5. Статистичний щорічник України за 2006 рік / За ред. О.Г.Осауленка. – Київ, Видавництво „Консультант”. – 2007. – 551 с.
6. Метеленко Н.Г. Дослідження трансформації економічних систем з метою формування внутрішнього механізму господарювання виробничих промислових підприємств. Економічний вісник Національного гірничого університету. Науково-теоретичний та інформаційно-практичний журнал №?, 2008. – С.????.
7. Генеза ринкової економіки: Терміни, поняття, персоналії / За наук. Ред.. Г.І.Башнянина і В.С.Іфтемічука. – 2-ге вид., випр. і доповн. – Львів: „Магнолія 2006”, 2007. – 688 с.
8. Сакс Дж., Ворнер Э. Экономическая конвергенция и экономическая политика. «Вопросы экономики» №5, 1995, с. 15, 23, 32.
9. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Галушко О.С. 23.10.08*

*Надійшло до редакції
24.10.08*